Research Papers

एन. सी. टी. ई. च्या मार्गदार्शक तत्वानुसार शिक्षक शिक्षणातील मूल्यमापन प्रक्रिया

सौ. कुऱ्हाडे शुभांगी एस.
अध्यापक महाविद्यालय,अरण्येश्वर
पुणे 9

पार्श्वभूमी ः मूल्यमापन ही संकल्पना ख-या अर्थाने स्वातंञ्योत्तर काळात रूजलेली संकल्पना आहे . शिक्षणातून विदयार्थ्यांमध्ये अनेक प्रकारचे बदल घडवून आणले जातात . हे बदल अपेक्षित दिशेने आणि किती प्रमाणात झाले आहेत हे पाहण्यासाठी मूल्यमापन आवश्यक ठरते . मूल्यमापनाची मूळ कल्पना 1948 साली डॉ . बेंजामिन ब्लूम यांनी मांडली . याचा अर्थ तत्पूर्वी मूल्यमापन होतच नव्हते असे नव्हे . केवळ त्यापूर्वी त्याची शास्त्रोक्त मांडणी झालेली नव्हती . मूल्यमापन ही नव्याने रूढ झालेली संकल्पना असली तरी तिची व्यापकता पुराण काळापासून दिसून येते .

शिक्षक शिक्षणातील मूल्यमापन ः विदयार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वाचा सर्वांगीण विकास हे शिक्षणाचे उदिदष्ट आहे . शिक्षणामुळे विदयार्थ्यांच्या बौध्दिक,शारीरिक,भावनिक,कारक,सामाजिक अशा सर्व अंगाचा विकास होणे अपेक्षित आहे . त्या दृष्टीने ही उदिदष्टे साध्य झाली की नाही हे पाहण्यासाठी मूल्यमापन महत्वाचे ठरते . त्यासाठी विविध मूल्यमापन साधनांचा वापर केला जातो . शिक्षक शिक्षणात हे मूल्यमापन अंतर्गत व बाहय अशा स्वरूपात केले जाते . एन . सी . टी . ई च्या मार्गदर्शक तत्वानुसार बी . एड अभ्यासक्रमात पुढील घटकांचा विचार केला जावा असे नमुद केले आहे .

1 . competency Areas (क्षमता क्षेत्रे)
2 . commitment Areas (बांधिलकी क्षेत्रे)
3 . performance Areas (कृती क्षेत्रे)

- competency Areas (क्षमता क्षेत्रे)
- contextual competency (संदर्भ क्षमता)
- conceptual competency (संबोध क्षमता)
- curricular and content competency (अभ्यासक्रम व आशय क्षमता)
- Transactional competency (व्यावहारिक क्षमता)
- Competency in other educational activities (इतर शैक्षणिक कार्यक्रमातील क्षमता)
- Competencies related to teaching learning material (अध्ययन अध्यापन साहित्याशी संबंधित क्षमता)
- Evaluation competency (मूल्यमापन क्षमता)
- Management competency (व्यवस्थापन क्षमता)
- Competency related to parental contact and co-operation (पालनविषयक सहकार्य क्षमता)
- Competency related to community contact and co-operation (समाजाच्या सहाकार्याविषयी क्षमता)

2 . commitment Areas (बांधिलकी क्षेत्रे)

- Commitment to learner (विदयार्थ्यांबावत निष्ठा)
- Commitment to the society (सामाजिक बांधिलकी)
- Commitment to the profession (व्यावसायिक बांधिलकी)
- Commitment to attaining excellence For profession action (व्यावसायिक कृतीतील नैपुण्य प्राप्त करण्यासाठी बांधिलकी)
- Commitment to basic value (मूल्यांविषयी बांधिलकी)

3 . performance Areas (कृती क्षेत्रे)

Indian Streams Reserach Journal
Vol.1,Issue.XII/Jan; 2012

- Performance of teacher in class-room (वर्गातील शिक्षकाची कृती)
- Performance of teacher in school activities (शाळेतील उपक्रमातील शिक्षकाची कृती)
- Performance of teacher in out of school activities (शाळेबाहेरील कार्यक्रमात शिक्षकाची कृती)
- Performance of teacher related to parental contact and co-operation (पालकांशी संबंध व सहकार्य याबाबतची शिक्षकाची कृती)
- Performance of teacher related to community contact and co-operation (समाजाशी संबंध व सहकार्य याबाबतची शिक्षकाची कृती) यानुसार विविध क्षमता क्षेत्रे,बांधिलकी क्षेत्रे व कृती क्षेत्रे यांचा विकास बी.एड अभ्यासक्रमातून होने अपेक्षित आहे.त्यानुसार त्याचा अभ्यासक्रम असणेही महत्त्वाचे आहे.त्यानुसार त्याचा अभ्यासक्रम असणेही महत्त्वाचे.पुणे विद्यापीठ अंतर्गत बी.एड अभ्यासक्रमात या वरील क्षेत्रांचा अंतर्भाव दिसून येतो.परंतु काही घटकांचा विचार दिसून येत नाही.ते खालील तक्त्यावरून समजते.

एन.सी.टी.ई ने सांगितलेली क्षेत्रे	बी.एड अभ्यासक्रमातील अध्ययन अनुभूती
competency Areas (क्षमता क्षेत्रे)	
a.contextual competency (संदर्भ क्षमता)	पेपर क्र.1 व 3
b.conceptual competency (संबोध क्षमता)	पेपर क्र.2
c.curricular and content competency (अभ्यासक्रम व आशय क्षमता)	पेपर क्र.6
d.Transactional competency (व्यावहारिक क्षमता)	पेपर क्र.4
e.Competency in other educational activities (इतर शैक्षणिक कार्यक्रमातील क्षमता)	सांस्कृतिक कार्यक्रम
f.Competencies related to teaching learning material (अध्ययन अध्यापन साहित्याशी संबंधित क्षमता)	पेपर संबंधित प्रात्यक्षिक कार्य
g.Evaluation competency (मूल्यमापन क्षमता)	
h.Management competency (व्यवस्थापन क्षमता)	पेपर क्र.5 संबंधित प्रात्यक्षिक कार्य
i.Competency related to parental contact and co-operation (पालनविषयक सहकार्य क्षमता)	पेपर क्र.3 तात्त्विक भाग
j.Competency related to community contact and co-operation (समाजाच्या सहाकार्याविषयी क्षमता)	पेपर क्र.3 विभाग 2 पेपर 1 विभाग 2
2. commitment Areas (बांधिलकी क्षेत्रे)	
a.Commitment to learner (विदयार्थ्यांबाबत निष्ठा)	
b.Commitment to the society (सामाजिक बांधिलकी)	समाजसेवा
c.Commitment to the profession (व्यावसायिक बांधिलकी)	
d.Commitment to attaining excellence For profession action (व्यावसायिक कृतीतील नैपुण्य प्राप्त करण्यासाठी बांधिलकी)	
e.Commitment to basic value (मूल्यांविषयी बांधिलकी)	
3. performance Areas (कृती क्षेत्रे)	
a.Performance of teacher in class-room (वर्गातील	सरावपाठ,छात्रसेवाकाल पाठ

अशा स्वरूपात एन.सी.टी.ई ने सांगितलेल्या क्षेत्रानुसार बी.एड अभ्यासक्रमात अध्ययन अनुभूती दिल्या जातात.वरील काही क्षेत्रांबाबत जसे 2.c,2.d,2.e,3.b,3.c,3.ड़ इ.साठी अध्ययन अनुभूतींची सोय नाही.बी.एड विद्यार्थ्यांत वरील तीनही क्षेत्रांचा विकास झाला की नाही हे तपासण्यासाठी मूल्यमापन साधने आवश्यक आहेत.अध्ययन अनुभवांची परिणामकारकता पडताळण्यासाठी तसेच सर्व क्षमता शिक्षंकामध्ये विकसित झाल्या की नाहीत हे तपासण्यासाठी मूल्यमापन करणे आवश्यक आहे.सध्याच्या मूल्यमापनातून (अंतर्गत व बहिस्थ मूल्यमापनातून) सर्व (क्षमता,बांधिलकी व कृती क्षेत्रे) यांचा विचार होत नाही असे दिसते.उदा. 1.Competency Areas मधील मूल्यमापन क्षमतेचा विचार केला तर बी.एड विद्यार्थ्यांमध्ये ही क्षमता प्राप्त झाली की नाही हे तपासण्यासाठी पेपर क्र.5 मध्ये केवळ चाचणीचे मूल्यमापन करण्यासंबंधी प्रात्यक्षिक आहे,या प्रात्यक्षिक कार्यामध्ये विद्यार्थी एका चाचणीचे मूल्यमापन करतो वत्या प्रात्यक्षिक कार्यातून विद्यार्थी शिक्षकात मूल्यमापन क्षमता कितपत विकसित झाली आहे हे तपासले जाते.परंतु शिक्षक म्हणून अभ्यासक्रमाचे मूल्यमापन करणे,सहकार्यांचे मूल्यमापन करणे,एखाद्या उपक्रमाचे व शालेय कार्यक्रमाचे मूल्यमापन करणे त्यांना जमणे आवश्यक आहे.पण या मूल्यमापनाच्या क्षमता विद्यार्थी शिक्षकांत विकसित झाल्या आहेत की नाही हे तपासले जात नाही. इतर शैक्षणिक व अशैक्षणिक कामकाजाबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये मूल्यमापन क्षमता आली की नाही हे तपासण्यासाठी एकही मूल्यमापन साधन नाही.म्हणूनच मूल्यमापनाची क्षमता तपासून पाहण्यासाठी सर्वकष मूल्यमापन साधन तयार करून मूल्यमापनाची विविध अंगे तपासता येईल. commitment Areas मधील 2c.Commitment to the profession या क्षेत्राचा विचार करता विद्यार्थ्यांमध्ये स्वत:च्या व्यवसायाबद्दल बांधिलकी निर्माण झाली आहे की नाही याचा पडताळा घेण्यासाठी कोणत्याही प्रकारचे मूल्यमापन केले जात नाही.व्यावसायिक बांधिलकी कितपत विकसित झाली आहे हे तपासण्यासाठी पडताळा सूची/पदनिश्चयन श्रेणी व एखादी अभिवृत्ती मापिका तयार करून तिचा वापर वर्षाच्या शेवटी करून विद्यार्थ्यांचा या क्षेत्रामध्ये कितपत विकास झाला आहे हे तपासता येईल.

3b.performance Areas maQalla Performance of teacher in school activities या क्षेत्राला अनुसरून विद्यार्थी शिक्षकांना क्षेत्रासाठी विद्यार्थ्यांना शाळेतील उपक्रमांमध्ये शिक्षकाची कृती याबाबत कोणत्याही अध्ययन अनुभूती नाहीत.त्यामुळे या क्षेत्राचे मूल्यमापनही नाही.शाळेत चालणारे इतर उपक्रम,शिक्षकांना शाळेत अध्यापनाव्यतिरिक्त करावी लागणारी कामे,कॅटलॉग भरणे,सूचना काढणे,सहशालेय उपक्रमांची कार्यवाही,सांस्कृतिक कार्य क्रम,विविध स्पर्धांचे नियोजन अशी विविध कामे अध्ययन अनुभूती छात्रसेवाकालात देता येतील व त्यादृष्टीने पदनिश्चयन श्रेणीचा वापर करून सदर क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये किती प्रमाणात विकसित झाली ? तो खरोखर इतर कार्य क्रमांमध्ये किती सहभाग घेतो ,त्या कामांमध्ये पुढाकार घेतो?कार्यक्रमाची यशस्विता किती आहे ? इ.प्रश्नांची उत्तरे योग्य मूल्यमापन साधनाच्या साहाय्याने मिळवावयास हवी व त्यासाठी तशी साधने विकसित करणे आवश्यक आहे.त्याचप्रमाणे पएरफेरमन्चए अरएास या क्षेत्रातील प्एरफेरमन्चए ेफ तएाच्हएर न्स्च्हेल ाच्तिवितिएस् छेम्मतिम्एन्त ते तहए स्ेचिएतय या क्षेत्राचे मूल्यमापन करण्यासाठी कोणत्याही प्रकारचे साधन नाही.समाजसेवा या उपक्रमासाठी एकूण 10 गुण आहेत.ते गुण साधारणपणे विद्यार्थ्यांची उपस्थिती,कार्यक्रमातील सहभाग यावर दिले जातात,परंतु यातून विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक बांधिलकी निर्माण झाली की नाही हे समजत नाही.यासाठी जर अभिवृत्ती मापिका तयार केली गेली तर विद्यार्थ्यांमध्ये या क्षेत्राचा विकास झाला की नाही हे समजेल. त्यानुसार त्याच्यामध्ये अपेक्षित वर्तनबदल होतील.

एकंदरित एन.सी.टी.ई च्या मार्गदर्शक तत्त्वानुसार सर्वच क्षेत्रांचा विचार केला तर बी.एड विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास या उद्दिष्टाची पूर्तता होईल. एन.सी.टी.ई ने सांगितलेल्या क्षमता क्षेत्रे.बांधिलकी क्षेत्रे,व कृती क्षेत्रे यांचा विचार करून मूल्यमापन महत्त्वाचे आहे.डॉ.ब्लूम ने सांगितलेल्या विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक,भावनिक व क्रियात्मक या तीनही क्षेत्रांचा विकास होणे महत्त्वाचे आहे.परंतु आजही जास्तीत जास्त प्रमाणात बौद्धिक विकासाकडेच जास्त लक्ष पुरविले जाते.भावनिक व क्रियात्मक विकासाची बाह्य मूल्यमापनात दखल घेतली जात नसल्याने गुणात्मक व संख्यात्मक विकासावर भर देण्यासाठी अंतर्गत मूल्यमापन केले जाते.अंतर्गत मूल्यमापनात विद्यार्थी जे वर्षभर सतत कार्य करतात,त्या कार्याचे मूल्यमापन केले जाते.म्हणूनच आजच्या शिक्षक शिक्षण मूल्यमापन पद्धतीत जाणीवपूर्वक बदल करणे अपेक्षित आहे.अशा

प्रकारे प्रत्येक क्षेत्राबाबत विचार करता येईल व विद्यार्थी शिक्षकांमध्ये विविध क्षमता प्राप्त होतील.त्यादृष्टीने अभ्यासक्रमातील अध्ययन अनुभूती व मूल्यमापनाची विविध साधने तयार करून मूल्यमापनातील सद्यस्थितीत नक्कीच बदल करता येईल.

संदर्भसूची ः

1. दांडेकर वा. ना - शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र,श्रीविदया प्रकाशन.
2. बरवे मिनाक्षी - शैक्षणिक मूल्यमापन व मूल्यनिर्धारण,नित्यनूतन प्रकाशन.
3. रणसिंग,विनया व मोहिते,प्रवीण - शैक्षणिक तंत्रविज्ञान,मूल्यमापन प्रक्रिया आणि संख्याशास्त्र
4.www.ncte.org/ncte guidelines for b.ed
5.pune university syllabus